

Für Lajos

A PARASZTVILÁG ELTŰNÉSE – „ALULNÉZETBŐL”

Időnként és helyenként a nehezen kiszámítható sors különös módon szokta egybehozni, összeszőni az eseményeket. Mint pl. ezt a mostanit is. Mert az esztendő, amelyikben kötetünkkel joggal és méltán ünnepeljük a nyolcadik X küszöbét átlépő Nagy Józsefet, ugyanez ajándékozta meg őt azzal, hogy a Napvilág Kiadó megjelentette kiemelkedően fontos kötetét. „A paraszti társadalom felbomlásának kezdetei, 1945–1956”, mint könyvének címe is mutatja, az évszázadokon át legnagyobb – hazai és európai – társadalmi csoport drámai gyorsasággal megindult felbomlásáról, céltudatos felbomlasztásáról először ad hiteles és átfogó képet. Ez a kötet valójában a szerző másfél évtizedes kutatómunkájának mintegy eszenciáját sűríti magába.

Akárcsak a tárgykörben publikált korábbi résztanulmányai, ez az összefoglalás is főként levéltári forrásokra, egyszóval eredeti adatok tömegére támaszkodik. Amit vizsgál, nem kevesebb: mit tett, milyen intézkedéseket hozott és milyen eszközöket mozgósított a politika, már 1945-től kezdődően, a hagyományos parasztvilág fokozatos, majd mind erőszakosabb felbomlasztása, „réteges” felszámolása érdekében. Mint a szerző is írja, az elmúlt évtizedek során a tárgykörben „számos könyv és több száz agrártörténeti, országos és helyi tanulmány jelent meg”. Am a „hagyományos paraszti társadalom felbomlásának” bemutatására eddig senki nem vállalkozott. Nem kétséges: Nagy József könyve az úttörő történeti monográfiák igen rangos sorát gyarapítja.

Mindezt azért is kellett elmondani, mert az alábbi kis írás olyan hosszabb időn át tartó kiterjedt kutatómunkából ad igen rövid, valóban csak ízelítőt, amelyik a Nagy József által feldolgozott korszakot (megnyújtva azt 1960-as esztendőig a teljes tévesztéséig) mintegy „alulnézetből” próbálja majd bemutatni. Azoknak a szemszögéből, „nézőpontjából”, akik a történelem menetét, cikkcakkos fordulatait, a durva erőszak következményeit átélték, megszenvedték. Vagyis maguk a parasztok mondják el, emlékeznek, sokszor nehézkes, darabos vagy éppen ízes, kifejező mondataikkal, hogy mi is történt velük.

A kutatómunka harmincöt évvel ezelőtt indult.

E sorok írója és felesége az 1970-es évek közepén kezdte el gyűjteni azokat a magnós interjúkat, amelyeket idős falusi emberekkel készítettek az elsüllyedt parasztvilágról. Akkor még szép számmal éltek olyanok, akik visszaemlékezése-

ikben fel tudták idézni a régi, zömmel önellátó gazdálkodásra épült, hagyományos módon élő-termelő zárt paraszti világot. Azt az életformát, ami már a 19–20. század fordulóján lassú bomlásnak indult, majd a 20. század közepén egy-két évtized alatt darabjaira hullva el is tűnt. Így hát a század utolsó negyedében még elérhetőek voltak azok a „szemtanúk”, akik ismerték a régit s átértékelték, megszenvedték a kikényszerített újat, a nagy váltást. Akiktől az utolsó pillanatban még választ lehetett kapni, hogy a teljesen alámerült világot megelevenítsék. A magnós interjúk „az eltűnt időt” akarták valamiképp megragadni. És éppen azok lelkében, gondolkodásával, akik az un. kollektivizálás, a Tsz-ekbe kényszerítések szereplői és tanúi voltak.

Sietette a munkát az is, hogy a fokozatos váltással, majd a brutális beavatkozással messze ható fordulat kezdődött. Látható volt, hogy a drámai eseménnyel nem csupán egy üzemforma-váltás történt (a kisüzemből a nagyüzemre), nem csak a tulajdonviszonyok (magántulajdon helyett un. »csoporttulajdon« lett), és ahogy a korabeli frazeológia tanította-hirdette: nem csak a »termelési viszonyok« változtak meg radikálisan. Ennél jóval több történt: egy egész világ zúzódott össze s tűnt, tűnik el a történelemből.

A vizsgálat a Dunántúl nyugati térségében kezdődött. Később azonban más régiókra is kiterjedt, az elmúlt években pedig szinte az egész ország területén sikerült felvételeket készíteni. Az interjúkat kezdetben a házasársak készítették, majd néprajzosokat, egyetemi hallgatókat és főiskolásokat (így pl. egrieket) vettek be a munkába. A kérdőívet e sorok írója dolgozta ki, állította össze. A kérdezni való kilenc kérdéskörre tagolódott. Ezek: *búcsú a szerszámoktól, a munkaszervezettől, a nagycsaládtól, a szokásoktól, az ünnepektől, a kisüzemtől, a földtől, a falutól, a hagyományos életformától*. A kérdésekhez un. „al-kérdések” kapcsolódtak, rajtuk keresztül lehetett mélyebben belelátni egy-egy ember, egy-egy család, egy-egy helyi közösség életébe.

A dokumentumokban nemcsak sablonos válaszok, gépies feleletek találhatók, noha vannak közöttük szép számmal ilyenek is. A feldolgozó munka során persze ezekből is lehet értékes adatokat kiemelni, hasznosítani. Egyik-másik parasztemberrel voltak hosszú, mély beszélgetéseink, akikhez évekig visszajártak a készítőik, ott folytatva a témát, ahol korábban abbahagyták. Az interjúk többsége megrázó emberi sorsokról szól. Olyan vallomások ezek, amelyekben a megkérdezett idős emberek mondják el – emlékezőképességüktől függően – életük drámai élményeit. Sokszor féltve őrzött titkaikat tárták fel, néha sírva, szinte meggyónták a maguk emberi gyarlóságait is. Valósággal megnyíltak a kérdésekre. Titkok tudója, de őrzői is lettek a felvételt készítőik, ezért az ilyen vallomások egy része soha nem kerülhet nyilvánosságra. Ám sokkal érdekesebbek az átalakuló paraszti világra vonatkozó pótolhatatlan válaszok.

Az elmúlt 35 év során elkészült magnós interjúk szóról szóra átgépett szövege közel 5000 oldalt tesz ki! Fontos kiemelni, hogy a rögzített szövegek az egyes nyelvjárási csodálatos tárházai is egyben. Őrségi, zalai, palóc, kecskeméti, tiszántúli etc. dialektusok „ízei” találhatóak bennük. A szóban forgó interjúgyűj-

teményt, amikor az átfésült anyag – várhatóan 2012-ben – publikálásra kerül majd, megannyi eredeti paraszti naplók, leírt családi és egyéni történetek, paraszti levelezések, továbbá a témához felhasználható egyéb dokumentumok (pl. régi és új fényképek, rajzok) egészítik ki.

Az elmúlt parasztilágról összegyűlt dokumentumokat, a tervek szerint, két kötetes kiadványban kívánjuk publikálni. A kiadványt nagyobb tanulmány vezetné be, s ezt követik az alaposan megszerkesztett interjúk. A paraszti vallomások publikálása elé olyan átfogó tanulmány készül, ami századok távlatába visszatekintve, a jobbágyság kialakulásától kezdődően, a rendi és a polgári korszakon átívelve helyezi majd el a XX. században lezajlott gyökeres agrárfordulatot. A történeti folyamatok megrajzolásában válhatnak igazán méltányolhatóvá – időben és térben egyaránt – a vallomásokban rejlő néprajzi és történelmi értékek.

Ez a rövid „ízelítő”, ami alább olvasható, három Zala megyei idős parasztemberrel készült beszélgetésből közöl részleteket. A legelső interjút 1975-ben Rédicsen, *Tóth Józseffel* vettük fel, aki 85 éves volt. A szintén helybeli *Müller Józseffel* és feleségével 1984-ben rögzítették a felvételt. Müller József 74 éves volt. *Fehér Lajossal* Bődeházán 1982-ben beszélgettek, aki 84. évében járt. A feltett kérdések a *Búcsú a parasztságtól* c. kérdőív említett menetét követték. Az ún. alkérdéseket a szöveg tartalmazza. A válaszok több esetben nem követik „szolgaián” a fő kérdések körét. Engedni kellett a paraszti (és emberi) gondolkodás szabadon mozgó, gondolat- és képzettársító váltásainak, „szökkenéseinek”.

Terjedelmi korlátok miatt most itt a fő kérdések közül is csupán az utolsóra, a kilencedikre adott válaszokból tudunk egyet-egyet bemutatni.

Búcsú a falutól, az életformától

Tóth József

Az utóbbi 30 évben megváltozott-e az élete? Jobb lett-e, vagy rosszabb, mint azelőtt volt?

Hát, jobb nem lett. Mert hát idősebb is voltam, dolgozni úgy nem tudtam. Meg hát mondom, nem sokáig dolgoztam én. Csak aztán meg az volt a legnagyobb hiba, mikor a termelőszövetkezet megalakult és kezdtünk ott dolgozni, filléreket fizettek csak, meg dekaszámra búzát. Nem ám mint most, 60–70 Ft munkaegység után naponta. Az ugye már szép. Meg aztán zsákszám hordják a búzát, akkor meg dekaszám adták. Szegény volt a termelőszövetkezet is. Később gyarapodott. Építkeztek mindenfélét, istállókat, házakat építettek. Akkoriban még a téesz marhákat ettettem a saját istállómban, de csak filléreket fizettek érte.

Szegényebbek lettek?

Szegényebbek lettünk. Mert ugye azt mondjuk, hogy na, jól van, először új gazdák voltak, nem volt annyi épületük se, amennyi kellett volna. Se pedig a nép nem akart a munkához hozzáfogni. Hát ez nagy hiba volt ám.

Az emberek ma jól élnek?

Hát igen, az biztos, hogy jobban, mint ezelőtt 50–60 évvel. Akkor sürgött-forgott, sokat dolgozott az ember, ahogyan csak tudott, gazdálkodni, csak gazdálkodni. Most meg arra nem törekszik senki sem.

Elmondaná a legnagyobb élményét, ami az utóbbi években történt magával? Amire a legszívesebben emlékszik.

Hát tudja az Isten, én így nem tudom megmondani, De nagyon sokáig voltam az egyházközségnek pénztárosa. Olyan jól éreztem magamat. Nem ám a pap dirigált, és szedte a pénzt meg kiadta, hanem én. Én voltam a pénztárosa az egyházközségnek. Egyik pappal egyszer igen összeszólalkoztam. A szombathelyi püspökséghez tartoztunk. A püspökségnek kellett egy bizonyos összeget bevinni. Aztán postán én befizettem a félévit. Odaviszem neki, mondom plébános úr, tessék, befizettem a püspökségnek a pénzt, itt van róla a csekk. Mert ugye, hogyha az ember a postán fizet, akkor csekket adnak róla. Azt mondja, akkor sincs meg a hivatalos szöveg. Hát mondom plébános úr, ha egy Isten van az égbe, igazság a földön, akkor nekem van igazam. Vágott a kezével, azt mondja, akkor sem úgy van. Ott hagytam. Másnap délelőtt átjött ide, aztán sírt: kedves Jóska bátyám, nézze, magának volt ám igaza. Beismerte, hogy ő volt a bűnös.

Jócsi bácsi tudja, hogy az utóbbi időben hányan hagyták el a falut végleg. Fiatalabbak, vagy idősebbek?

Sokan, az biztos.

És miért?

Hát én nem tudom, hogy a falu nem tetszik nekik, vagy csak a város tetszik. A műszak, meg aztán a városi pompa.

Az I. világháború előtt sokan mentek el a faluból, például Amerikába?

Á, egy-kettő, úgy szórványosan. Ugye, azelőtt nem igen mentek Amerikába se. Egy-kettő azért ment, de nagyon kevesen egy-egy faluból. Talán kettő-három. A tsz megalakulása után, akkor mentek. Sokan.

És a két háború között?

Akkor se mentek, akkor még meg volt mindenki elégedve.

Akik Amerikába mentek, az az egy-két ember, az miért ment el?

– Hát miért ment el? Szerencsét próbálni! Mert ottan, sok volt ám a pénz. A nénémnek az ura is egy tarisznya pénzt hozott haza Amerikából. Hazajött utána.

Müller József

Ugye az én lányaim azér mentek el a városba, hogy űket oda helyezték, miután oda mentek férjhez mind a kettű. És űk ott dolgoznak. M az idűsebb lányom az tanitónő, a másik az meg tanácsi dogoz. És aki a tanácson dogozik, annak a férje szintén termelőszövetkezetbe tölt be vezetű szerepet. Nem tudom knyvelű-e vagy milyen állást tölt be. A másik lányom férje meg, azt hiszem, űzemegysg vezetőhelyettes az olajtelepen. Nekik is nagyon szép lakásuk van, nem saját, de nagyon szép, a fiatalabb lányomnak meg gyönyörű házat építettek. Gyönyörű házat. Jól gazdálkodnak, sokat dgoznak. Mg halastavuk izs van. Mg halastó izs van a saját birtokukba.

Józsi bácsi, most már a végéhez rkeztűnk a beszélgetésnek. Egyet mg szeretnék kérdezni. Tud nekem mesélni egy történetet, ami a maga életében nagyon fontos volt. Egy élményt, ami akár jó, akár rossz, de visszaemlékszik r.

Hát, ugye voltak rossz élmények, vótak rosszak. Akkor, amikor idehaza köllött hagyni a háború alatt a családot. Hát akkor rossz az élménye az embernek. Ez a legrosszabb, ez vt a legrosszabb. Amikor el kellett menni katonának és nem kaptam szabadságot, amikor a kisebb lányom született, hogy megnézhettem vna. Hát akkor jó élményt nem mondhatok, kérem. Bizony, bizony. Mer kitű függött az egész? Mert azok a katonák, a fllebbvalk, (m lehet, hogy a földbe vannak) nem űgy bántak m talán, mint most. Bár most nem tudom, hogy bánnak. Nem vt jó élmény ez sem. Azr rossz élmény vt az is, amikor hazagyttem, és itten eltalltam a pjtt. Semmi nem vót benne. Szegn feleségem idehaza maradt a két gyerekkel. Itthon tudtam meg, hogy jött haza szegn szntsbu, amikor megszületett a kis leányom. Kt táviratot is kaptam tőle egy nap: gyűjkek haza, nagyon beteg a feleségem, meg a kislány. Nem engedtek haza. Akkor tessék mondani, micsoda rzzs ez? Hogy az idegesség meg nem lt. Nem sok jót tudunk mondanyi. Sajnos. Most, ha legalább még tovább lnk tz vet, akkor azt mondanám, hogy nem cserélnék mg az Eszterhzynak a vagyonav se. Nem cserélnék. Mg ha tz vem lenne.

Hátha lesz mg tz v

Tudja, n nagyon soknak tudnk tanulságos tanácsot adni. Nálunk, mint mindenhol, nagyon sok az alkoholista. S tudja, azt mondják énnekem, hogy sokáig élek már. Mondom, lehet azon segíteni: vigyázzunk magunkra.

Ht olyan nagy különlegesség nem kell. Jó paraszt koszt. Sokan azt kérdezik, már tartok tehenet? Hát nekem ez egy igen jó szórakozás. Amikor reggel felébredek, az az elsű, megnézem a tehenemet. Este addig le nem fekszem, amíg meg nem nézem megint. Meg amikor m borjzsra kszűl, bizon legnagyobb részben ott vagyok. Ott vagyok mellette. Ez az rm. De hogy mir? A család kedvir. Meg hát az egy nagyon jó élmény az embernek, amikor valamivel foglalkozhat. Mer foglalkozás nélkűl lni nem lehet.

Ez a rövid részlet is azokhoz az interjútipusokhoz tartozik, amelyekben az alanyok szinte csak a kérdések egyszerű megválaszolására törekedtek. Saját gondolataikról, érzéseikről, véleményükről keveset tudunk meg. A néprajzosok többször is érezhetik úgy, hogy ismert gazdasági- és házimunkákról, szokásokról etc. hallunk, vagy éppen az életforma szakirodalmából megtanult, klasszikus formák elevenednek meg előttünk. Régi és újabb gyűjtéseinkből némiképp ismert válaszok hangoznak el. És korántsem adnak választ azokra a nagy horderejű kérdésekre, amiket az interjú-anyag egészének közlése prezentál majd.

A beszélgetésekből nem „szűrődik” át a válasz: mennyire „rázta” meg az idős emberek életét, a falu, a közösség sorsát a „nagy váltás”. Úgy tűnik, megváltozott életük legnagyobb eredményének családjuk boldogulását, az anyagi körülmények javulását tekintették. Földjeik, állataik, szerszámaik elvesztése feletti érzeteik belevesztek az eltelt időbe. A jobb anyagi lét és a rájátszó harsány propaganda hatására 10–20 év múltán úgy vélték, hogy a nagy fordulat a megfakult vagy eloszlott fájdalmak után inkább megkönnyebbülést jelentett számukra. Az interjúalanyok többsége a közösen végzett munkákat, a közös ünnepeket szerette a régi világban legjobban, illetve ezekre gondoltak a legszívesebben. A váltás után egyik legnagyobb veszteség talán a közösségi elemeket, a láthatatlan összetartó kötelékeket érte. Azt, ami nemzedékről nemzedékre ott munkált a családokban, a falvak társadalmában. És amit a lelkekből azután kimosott a „modern” idő.